

Муромцев І.

ВИБРАНІ ПРАЦІ / Упоряд. А. Нелюби

Х. : Харк. історико-філол. т-во, 2009.— 312 с.

У рецензованій книжці зібрано науковий до-робок Ігоря Вікторовича Муромцева, про-фесійна діяльність якого розпочалася понад 45 років тому. Добірка матеріалів засвідчує широту мовознавчих інтересів ученого: з-поміж наукових розвідок вирізняються пе-редусім ті, які порушують проблеми онома-стики, лексикології і словотвору, історії українського мовознавства.

Перші (так звані ономастичні) його праці з'являються ще в 60-х роках минулого сто-ліття. Автор активно й скрупульозно розроб-ляє питання, пов'язані з гідронімією: це стат-ті «Гідронімія басейну Сіверського Дінця відтопонімічного походження» (1964), «З спостережень над мікрогідронімією Донець-кої та Луганської областей» (1965), «Історія фіксації гідронімії басейну Сіверського Дін-ця у пам'ятках різних періодів» (1965), «Відетнонімічна гідронімія басейну Сівер-ського Дінця» (1965), «Відфітонімічна гідро-німія басейну Сіверського Дінця» (1965), «Соціальний стан як мотив домінування гід-рооб'єктів басейну Сіверського Дінця» (1965) та ін. Цінним є те, що до аналізу залу-чався фактичний матеріал, який «частково є уточненням уже відомих водних назв, фікса-цією їх розмовних варіантів, а також допов-нює новими даними наявну при Інституті мовознавства ім. О. О. Потебні АН УРСР ономастичну картотеку», адже, як зауважує сам автор, «під час топонімічної експедиції у Луганську та Донецьку області (червень, 1963 р.) було обстежено більше 40 населених пунктів, що містяться на берегах річок Сіверського (Північного) Дінця, Казенного Торця, Бахмутки, Жеребця, Красної, Айда-ру, Лугані, Луганчика, Деркула та їх дріб-ніших притоки» (с. 11). Усі гідронімічні най-менування вчений диференціює: а) за харак-терними властивостями (ознаками) водой-мищ, б) за назвою колишнього власника землі (території) або першопоселенця, в) за назвою населеного пункту (с. 12). До того ж поза увагою не залишається й детальніша ло-калізація названих лексико-семантичних груп, а також ступінь їхньої уживаності (с. 14–18), трансформація назв під впливом народної етимології, що здебільшого сто-сується запозичень. Так, наприклад, сказане проілюстроване таким чином: «ветипове для слов'янського фонетизму селище імені Лібк-нехта трансформувалося у близьке й зрозумі-ле Липник (є Липниківський став, ходять липниківські автобуси); темне за значенням

Деркул перетворилося у більш ясне Деркун (від дієслова «деречтати», за аналогією до «швіркун», «говорун», «щебетун»)» (с. 18). Чимало уваги приділено й структурній характеристиці мікрогідронімії (с. 18–19), розв'язанню проблеми різної часової стій-кості (тривалості) окремих типів гідронімів (с. 20–22), що, власне, сприяло появі цілого ряду наукових розвідок. Добре розуміючи те, що «проблема встановлення часової від-несеності досить складна», учений переко-нує: усе-таки можна «до певної міри визна-чити хронологічні межі поставання більшос-ті назв досліджуваного басейну (басейну Сіверського Дінця.— Ж. К.)» (с. 23). Автор-ські розмірковування, добірний фактичний матеріал не залишають місця для сумнівів (с. 24–34). Розглядаючи історію фіксації гід-ронімії басейну Сіверського Дінця в пам'ят-ках різних періодів, І. В. Муромцев уже тоді окреслює перспективне завдання — «про-стежити, у якому напрямку розвивалися ос-новні способи називання гідрооб'єктів про-тягом зазначеного часу через визначення ти-пів місцевої гідронімії та аналізу кожної кон-кретної семантичної групи гідронімів басей-ну» (с. 34). Науковець зосереджується на ви-конанні поставленого завдання, а науковий світ, зокрема лінгвістичний, мав змогу озна-йомитися з низкою його праць, як-от: «Гід-ронімі — родові характеристики об'єкта» (1966), «Назви-характеристики гідрооб'єкта за розмірами, формою, розміщенням» (1966), «“Прирічковий” чинник як основа називання гідрооб'єкта» (1966), «“Культурні назви” і гідронімія басейну Сіверського Дінця» (1966), «Гідронімі, співвідносні з назвами пред-ставників тваринного світу» (1967), «Відан-топонімічні гідронімі басейну Сіверського Дінця» (1967). Семантичні групи, покладені в основу назв статей (тез), передбачені кла-сифікацією, репрезентовано працею «Прин-ципи лінгвістичної класифікації гідронімів» (1966), де представлено 12 семантичних ти-пів (с. 42). Крім того, у межах басейну виок-ремлено ще й невелику групу гідронімів «з неясною семантичною структурою» (с. 42).

Від початку 90-х років І. В. Муромцев урізноманітнює ономастичну проблематику. Предметом його зацікавлення стають функ-ції топонімів і топонімічних комісій (с. 97–103), конотація власних назв у художньому тексті (с. 104–110), конотативна ономастика у творах Івана Багряного (с. 111–119) і т. ін. Причому науковець, як і раніше, демонструє

вміння чітко окреслювати ту чи ту проблему й ілюструє шляхи її можливого розв'язання, даючи подекуди цінні поради та пропозиції, як-от: «Та незнання законів ономастики поміщається — результатом цього є поява в народному мовленні лєнінок, сталінок, хрущоб, кравчучок і под. Функціями ономатів не можна нехтувати, їх урахування при назовништві і має стати основною функцією топонімічних комісій» (с. 103).

Не менш цікавими є праці, представлені в розділі «Лексикологія і словотвір». Вони демонструють різні аспекти лексичних і словотвірних досліджень: від системної організації лексики сучасної української мови (с. 120–128) до пародійності та оказіональності (с. 161–162) (див. також: «Пародії Юрія Івакіна (лінгвістичний аспект)» (с. 163–164), «Оказіоналізми у мові творів Г. Ф. Квітки-Основ'яненка» — с. 165–167). Висвітлюючи факти системної організації лексичного складу сучасної української мови, учений наголошує: «Поява нових слів і випадання застарілої лексики, розвиток функціональних мовних стилів, формування і розвиток тематичних шарів сучасної української лексики, процеси збагачення української фразеології, лексико-фразеологічна система сучасної української мови в епоху НТР — кожне з цих та й ряд інших, тут не названих питань, є вдячним матеріалом для розкриття закономірної, системної організації і функціонування лексико-фразеологічного складу української мови» (с. 127). Згодом І. В. Муромцев успішно скористається отим «вдячним матеріалом», а вітчизняна наука збагатиться ще не одним його науковим доробком, з-поміж яких, скажімо, вирізняється «Енантіосемія як спосіб номінації в сучасній українській мові» (с. 128–151). Висловлені міркування потребують подальшого осмислення, узагальнення, конкретизації, а тому можуть стати підґрунтям для подальших наукових розвідок. Цікаві ідеї можна почерпнути і з праць із історії мовознавства, зокрема таких, як: «Дещо про традиції й сучасну лінгвістичну термінологію (полемічні нотатки)», «Шляхи творення української термінології в концепції і практиці М. П. Драгоманова», «Роль праць Я. Ф. Головацького у розвитку української фонетики і морфології», «Значення праць П. Г. Жигецького для розвитку морфології сучасної української мови», «Ідеї О. О. Потебні у розвитку морфології сучасної української мови» та ін. Більшість із них присвячена постатям видатних українських мовознавців, ідеї та наукова спадщина яких знайшли належне поцінуван-

ня в міркуваннях автора рецензованої праці. І це цілком закономірно. Адже, наприклад, говорячи про П. Г. Жигецького, І. В. Муромцев зазначає: «Усі наведені вище думки видатного українського вченого, а особливо ідея зростаючої ролі морфологічних чинників для звукових змін, без сумніву, лишаються актуальними і в наш час і можуть бути плідно використаними в подальших сучасних морфологічних розвідках» (с. 194). Подібними узагальненнями закінчується майже кожна зі статей на пошанування тієї чи тієї видатної особистості, пор.: «... по-стать Ю. Шевельова — історика і світового мовознавця — достойна уваги і потребує дальших студій у цьому напрямку» (с. 222). І. В. Муромцев не стояв осторонь і, так би мовити, «насутичних» проблем: його цікавили насамперед стан і статус української мови в Харкові (с. 234–242), осмислюючи які, він, як і завжди, демонструє свій патріотизм і свою українськість.

Варто наголосити, що неабияку цінність становить лексикографічна праця автора, зразком якої є представлений у рецензованій книжці «Етимологічний словник гідронімії басейну Сіверського Дінця». Зацікавлений читач зможе почерпнути для себе чимало інформації, адже, на наше переконання, кожен із мешканців басейну Сіверського Дінця не раз задавався питанням, чому саме таку назву має відповідна річка (озеро, ставок і т. ін.). Запропонований доробок містить не лише назви вод і потоків Донецького річкового басейну, а й їх етимологічне трактування (с. 248). Наприклад: «Теліга, п. п. Сів. Дінця (КРУ, 140, М., 45). Фіксується з XVII ст. (КБЧ, 71). Неясно. Фіно-угорські джерела (назви на -г(а) малоімовірні (див. статтю “Олега”). Можна тлумачити назву й на тюрському ґрунті: татльї — “солодкий, приємний на смак” (Р., III, I, 1907); татльїк — “солодкість” (Р., III, I, 908); татльїк — “приємний смак, солодкий, смачний” (Р., III, I, 1094) — за фізико-географічними особливостями гідрооб'єкта (смак води). Див. також татльїсу — “прісна вода” (Р., IV, I, 744) — у народі таку воду на відміну від солоної звуть солодкою (так само і молоко розрізняють *солодке* (звичайне, свіже) і *кисле* — МТЕ, 1961–1963). Цей варіант вважаємо більш імовірним» (с. 258). Подібні етимологічні коментарі є дуже важливими, а сама лексикографічна праця заслуговує на увагу й інших ономастів.

Ж. КОЛОЇЗ
(Кривий Ріг)